

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Львівська політехніка»

РИБЧИНСЬКИЙ ОЛЕГ ВАЛЕРІЙОВИЧ

УДК 719:711.27

**ФОРМУВАННЯ І РЕВІТАЛІЗАЦІЯ
СЕРЕДМІСТЬ ІСТОРИЧНИХ МІСТ УКРАЇНИ**

18.00.01 – Теорія архітектури,
реставрація пам'яток архітектури

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора архітектури

Львів – 2017

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Національному університеті «Львівська політехніка»
Міністерства освіти і науки України

Науковий консультант:

- доктор архітектури, професор **Бевз Микола Валентинович**,
Національний університет «Львівська політехніка», завідувач
кафедри реставрації архітектурної і мистецької спадщини

Офіційні опоненти:

- доктор архітектури, професор **Ричков Петро Анатолійович**,
Національний університет водного господарства і природокористування,
м. Рівне, професор кафедри архітектури та середовищного дизайну
- доктор архітектури, професор **Ремізова Олена Ігорівна**, Харківський
національний університет будівництва і архітектури, професор кафедри
основ архітектури
- доктор архітектури, професор **Шевцова Галина Вікторівна**, Київський
національний університет будівництва і архітектури, професор кафедри
основ архітектури і архітектурного проектування

Захист відбудеться 15 травня 2017 р. о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 35.052.11 при Національному університеті «Львівська політехніка» за адресою: 79013, м. Львів – 13, вул. С. Бандери, 12, ауд. 226.

З дисертацією можна ознайомитися у науково-технічній бібліотеці Національного університету «Львівська політехніка» (79013, м. Львів, вул. Професорська, 1).

Автореферат розісланий 7 квітня 2017 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради
канд. арх., проф.

Г. П. Петришин

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Містобудівна та архітектурна спадщина України складається з широкого спектру пам'яткових об'єктів, починаючи від забудови античних полісів, міст з магдебурзьким правом, індустріальних районів ХІХ – поч. ХХ ст. і до сьогодні. Протягом століть у центральній частині історичних міст активно розвивалися середмістя. Актуальні проблеми їхнього збереження, реставрації та розвитку зумовлюють необхідність розробки таких науково-обґрунтованих методик, які сприятимуть розширенню та деталізації пам'ятко-охоронного законодавства в напрямку збереження середмість; вдосконаленню стандартів науково-проектної документації для ревіталізації; модернізації міського самоврядування, вирішенню соціальних проблем, збільшенню рівня інвестицій та економічного розвитку історичного міста. В США та Західній Європі впродовж останніх десяти років розроблено та сформовано велику методичну базу ревіталізації історичних середмість. В Україні спостерігаємо неналежне та споживацьке ставлення до культурної спадщини, а відсутність програми дослідження та розвитку середмістя, сприяє спотворенню та фрагментації історико-культурного ландшафту міста.

Актуальність теми дисертаційного дослідження визначають наступні положення:

1. Формування перспективного майбутнього історичних міст України зумовлює необхідність визначення таких стратегічних цілей та плану дій, які передбачають продуманий, послідовний і гармонійний розвиток поселення.
2. Протягом ХХ ст. досліджували архітектурно-містобудівні особливості формування центральної частини історичних міст, розробляли методики регенерації, ревалоризації і реставрації архітектурних ансамблів та заповідних комплексів. Однак досі недостатньо розкрито особливості формування містобудівної структури, просторову деформацію та стан збереження середмістя. В реєстрі пам'яток архітектури та містобудування немає жодного середмістя історичного міста України.
3. В сучасній українській науковій думці відсутні чіткі визначення понять «середмістя» та «ревіталізація». Нечіткість поняття «ревіталізація середмістя» створює проблемну ситуацію в науковому, проектному та правовому полях.
4. В умовах зростання вимог до архітектурного простору історичного міста, як відображення матеріальних засобів та духовного життя суспільства, важливо не порушувати його традиційного характеру. Збереження та відродження історичного образу середмістя повинно ґрунтуватися на принципах реставрації, реконструкції, модернізації, регенерації, нового будівництва та ревалоризації. Отже, на сучасному етапі виникає необхідність розробки інноваційних варіантів оживлення середмість.
5. Сьогодні середмістя втратили містотворче значення та функціональне призначення. Відтак для вирішення завдань містобудівельного розвитку поселення необхідно відродити притаманні для історичного міста складові та покращити ефективність їхнього функціонування.

6. Середмістя розвивалися в часі та просторі поступово, системно і під впливом ряду чинників. Завдяки цим процесам сформувався історико-культурний потенціал історичного міста. Він зумовлює необхідність розробки ефективної стратегії та відповідної програми ревіталізації середмістя.

7. Сучасний спосіб розвитку поселень зумовлює необхідність одночасності вирішення соціально-економічних проблем історичного міста та збереження культурної спадщини. Для розв'язання цієї задачі необхідно вибрати відповідні методи, розробити теоретичні моделі та методики проектування, а також сформувати індикатори ревіталізації середмістя.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація є результатом багаторічних досліджень автора від 1989 року у Національному університеті «Львівська політехніка». Напрямок дисертаційного дослідження узгоджується з Законом України «Про охорону культурної спадщини» (8 липня 2000 р., № 1085) із змінами 2002–2012 рр.; з Указом Президента України «Про пріоритетні завдання у сфері містобудування»; міжнародним науково-дослідницьким проектом «Історичний атлас європейських міст» в Україні; проектом COMUS – «Урбаністичні стратегії в історичних містах, скеровані громадою» (Community-led Urban Strategies in Historic Towns), спільним проектом Ради Європи і Європейської Комісії; програмою Ради Європи «Київська ініціатива»; міжнародним проектом актуалізації культурної спадщини CHOICE. Тема дослідження узгоджується з напрямками наукових досліджень кафедри реставрації архітектурної і мистецької спадщини (РАМС) інституту архітектури Національного університету «Львівська політехніка»: «Архітектурна спадщина та її збереження. Реставрація та реконструкція будівель: Методологія проведення передпроектних досліджень в реставрації, реконструкції, регенерації та ревалоризації архітектурних комплексів, історія розвитку архітектурно-містобудівельних комплексів», «Регенерація історичних архітектурно-містобудівельних комплексів» (номер держреєстрації: 0116U00410).

Наукову проблему роботи окреслює низка важливих правничих і пам'ятко-охоронних проблем: список історичних населених місць України не враховує ряд цінних поселень з багатою архітектурно-містобудівною спадщиною (понад 1500 історично сформованих середмість), середмістя не має правового статусу (найчастіше йому присвоюють статус заповідного архітектурного комплексу, залучають до комплексної охоронної зони, включають в межі історичного ареалу населеного місця, в історико-архітектурному опорному плані (в межах історичного середмістя) лише фіксують вуличну мережу, як пам'ятку містобудування). Частина історичного міста отримують один із статусів в результаті наукових досліджень і визначаються станом збереженості об'єктів культурної спадщини. Такий формат пам'ятко-охоронної діяльності не враховує того, що незалежно від стану збереженості середмістя є пам'ятковим архітектурно-містобудівним утворенням, для якого властива еволюційна структура розпланування та складна об'ємно-просторова композиція. Формування середмість в історії

містобудування та архітектури України розкрито недостатньо, а оцінювання стану їхньої збереженості є недосконалим.

Гіпотеза роботи ґрунтується на твердженні, що середмістя є першоджерелом формування історичного міста України, одним із основних місцевих ресурсів перспективного розвитку поселення, відтак потребує охорони та збереження об'ємно-просторової структури, опрацювання програми розвитку на основі ревіталізації культурної спадщини. Ця програма сприятиме захисту історично сформованих центрів від майбутніх стрімких, непередбачуваних та непоправних просторових змін, формулюватиме новий стратегічний напрямок урбаністичного пам'ятко-охоронного менеджменту, теорії та практики архітектурної діяльності, повертає середмістю його сутність і функціональну наповненість.

Мета дисертаційного дослідження: визначити етапи історико-архітектурного формування, виявити актуальні проблеми та розробити модельні стратегії ревіталізації середмість історичних міст України.

Основні завдання дисертаційного дослідження:

1. Визначити стан дослідженості історичних міст, сформулювати теоретично-понятійний апарат та комплексну методичку роботи.
2. Визначити історико-архітектурні етапи формування середмість історичних міст впродовж XVI – початку XX ст.
3. Розкрити архітектурно-просторову типологію забудови середмість історичних міст протягом XVI – початку XX ст.
4. Виявити особливості містобудівної деградації середмість у XX ст.
5. Обґрунтувати цінність, визначити актуальні проблеми збереження та розвитку середмість.
6. Визначити ресурси, опрацювати методологічну модель комплексної ревіталізації середмістя.
7. Розкрити роль соціального фактору, розробити стратегії та індикатори ревіталізації середмістя історичних міст України.

Об'єкт дослідження: середмістя історичного міста як самостійний містобудівний комплекс.

Предмет дослідження: історичні етапи формування, композиційно-планувальні характеристики та архітектурно-просторова типологія забудови середмістя історичного міста України.

Межі дослідження. Дослідження охоплює XVI – початок XXI ст. Нижня межа пов'язана з періодом активного процесу урбанізації території України, верхня – з актуальним станом збереженості середмість історичних міст. Територіальні межі охоплюють історичні міста України, зокрема найкраще збережені середмістя в містах Волині, Поділля та Галичини. Адже на сьогодні в списку історичних населених місць України, затвердженому Постановою Кабінету Міністрів України від 26 липня 2001 р. № 878, у цих регіонах зареєстровано майже 250 таких міст (у Волинській обл. – 20; у Вінницькій обл. – 25; у Житомирській обл. – 10; у Закарпатській обл. – 19; у Івано-Франківській обл. – 27; у Львівській обл. – 56; у Рівненській обл. – 13; у Тернопільській обл.

– 30; у Хмельницькій обл. – 24; у Чернівецькій обл. – 11). Проаналізовано архітектурно-містобудівельні особливості формування середмість понад 500 історичних міст, не внесених в існуючий реєстр.

Методика дослідження. В дисертації використано загальнонаукові емпіричні та теоретичні методи дослідження (аналіз, синтез, класифікація, статистичний метод, історично-порівняльний, ретроспективний та метод періодизації). В дослідженні формування середмістя використано методику аналізу першоджерел, яка дозволила визначити композиційно-планувальні характеристики – типологічні властивості ринкової площі, кварталів, лінію оборонних споруд міста. Використання методики аналізу просторово-часових взаємозв'язків та станів багатofакторної інформації дозволило визначити архітектурно-просторові зміни середмістя у XV – кінці XIX ст. (нижня межа датування залежить від часу виникнення поселення). Для дослідження архітектурно-просторової типології забудови використано методику класифікаційного аналізу, періодизації та синергії історико-архітектурного моделювання. За допомогою методів порівняльного аналізу різночасових картографічних матеріалів та аерофотозйомок, архівних документів та натурних досліджень визначені збережені пам'яткові урбаністичні релікти середмістя, стани включення середмість у функціонування історичного міста, активність комунікаційних осей, домінанти та акценти, збереженість територій давніх оборонних споруд, агресивні урбаністичні перетворення др. пол. XX ст. Для визначення стратегій ревіталізації розроблено цільову методику, яка складається з аналізу цінності, аналізу містобудівельних, архітектурних, земельних, людських та економічних ресурсів, аналізу пріоритетів перспективного розвитку середмістя, алгоритму оцінки та вибору основ ревіталізації середмість. Для перевірки отриманих результатів в роботі застосовано методику експериментального проектування для середмість Белза, Жидачева, Жовкви, Помор'ян, Червонограда (Христинополя).

Наукова новизна отриманих результатів:

- вперше визначено, що середмістя було головним ядром, а сьогодні стало пам'ятковою компонентою формування історичного міста України та цілісним архітектурно-містобудівельним комплексом, умовою розвитку якого є науково обґрунтована *ревіталізація* - інтегральне вирішення проблем охорони і збереження культурної спадщини та функціональної адаптації комплексу в сучасних умовах;

- вперше визначено основні історико-архітектурні етапи формування та уточнено закономірності розпланування середмість, із врахуванням складових ієрархічної структури центру історичного міста;

- вперше визначено архітектурно-просторову типологію забудови середмість протягом XVI – початку XX ст., розкрито особливості функціонального, конструктивного та стилістичного вирішення забудови на різних етапах формування;

- уточнено основні етапи занепаду середмість у XX ст. та вперше виявлено сім актуальних станів їхнього функціонально-просторового збереження;

- обґрунтовано цінність та визначено актуальні проблеми середмістя, які зумовлені сукупністю архітектурно-містобудівних, історичних, археологічних, соціологічних, економічних, екологічних, адміністративно-правових та культурологічних перетворень;

- визначено ресурси функціонально-просторового розвитку та опрацьовано методологічну модель комплексної ревіталізації середмістя, як парадигми нової якості центру історичного міста;

- з'ясовано роль соціального фактору, сформовано стратегії, послідовність реалізації та індикатори ревіталізації середмість історичних міст України із врахуванням семи станів їхнього збереження.

Практичне значення отриманих наукових результатів. Визначені етапи формування та стратегії ревіталізації середмість історичних міст необхідні для збереження архітектурно-містобудівної спадщини України, для прогнозування системної діяльності Державної служби охорони культурної спадщини Міністерства культури і мистецтв України, Державного комітету з будівництва та архітектури, для ефективності роботи пам'ятко-охоронних підрозділів та архітектурно-містобудівних управлінь історичних міст. Науково-теоретичні результати дисертаційного дослідження призначені для розширення знань з теорії, історії та реставрації пам'яток архітектури і містобудування; вдосконалення нормативно-правової бази охорони пам'яток містобудування та архітектури історичних міст; вдосконалення архітектурно-містобудівного проектування середмість історичних міст; розширення змістовності навчального процесу підготовки кадрів у вищих навчальних закладах архітектурно-містобудівного профілю, у лекційних курсах, курсовому та дипломному проектуванні.

Особистий внесок здобувача в опублікованих працях разом із співавторами полягає в тому, що у публікаціях [5, 7, 8] в закордонних виданнях автор опрацьовував методику дослідження, опрацьовував ілюстративний матеріал та брав участь у формуванні висновків, у публікаціях [7, 11] зі списку фахових видань України, автор опрацьовував першоджерела, емпіричний та ілюстративний матеріал, сформулював висновки; в публікаціях [9, 12, 21], які додатково відображають результати дослідження, внесок автора полягає у постановці завдання та методики дослідження, опрацюванні першоджерел, формуванні ілюстративного матеріалу та участі у формулюванні висновків.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дисертаційної роботи були оприлюднені автором у доповідях на 25 міжнародних конференціях та семінарах різного рівня.

Публікації. Основні положення дисертації були висвітлені в індивідуальній монографії, колективній монографії та 28 наукових публікаціях у фахових виданнях (у тому числі – вісім публікацій у закордонних виданнях), з яких 23 виконано без співавторів. Матеріали дослідження представлено у 26 додаткових наукових публікаціях, 3-х тезах конференцій, 1-му матеріалі конференції.

Структура роботи. Дисертаційна робота складається з основного тексту обсягом 292 с., який включає вступ (6 с.), шість розділів (53, 45, 41, 42, 50, 46с.), висновки (6 с.), список використаних джерел загальною кількістю 621 позиція та 80 ілюстрованих листів.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У першому розділі «Методологічні основи аналізу середмість історичних міст України» визначено головні напрямки та узагальнено результати досліджень середмість в історичних містах. У підрозділі 1.1. «Український та закордонний досвід дослідження середмість: теоретико-методологічний аспект» прослідковано історико-архітектурні студії історичних міст. У першій половині ХХ ст. починають активно досліджувати особливості середмість в історичних містах Східної Європи.¹ В працях цього часу аналізують містобудівну композицію, архітектуру сакральної та світської забудови середмість. У другій половині ХХ ст. розпочався етап докладного історичного, урбаністичного та архітектурного аналізу міст цього регіону.² Типологія розвитку середмість, теорія формування кварталів представлена у праці К. Вейхерта "Польські містечка як урбаністична проблема". Розвиток та особливості польських міст репрезентовано у широкому спектрі публікацій.³ Ґрунтовні дослідження теорії формування міст провела Т. Зарембська, яка проаналізувала першоджерела урбаністичних схем і встановила, що на початковому етапі урбаністи ХVI-XVII ст. не мали жодних реальних обмірів території, як основи для проектування, тому міста проектували безпосередньо на місці і без попереднього виконання топографічної підоснови. У ряді закордонних видань представлено цінний архітектурно-містобудівельний аналіз середмість.⁴

В Україні більшість досліджень міст розкривають історичні аспекти урбанізаційних процесів, встановлення маґдебурзького права, особливості управління та економічного розвитку поселень.⁵ Історичні довідки про середмістя висвітлено у окремих працях.⁶ У 1990-х роках активізуються студії архітектурно-містобудівної спадщини українських історичних міст: аналізують архітектурний простір середмістя⁷, визначають проблеми збереження та дослідження центральної частини міст⁸, ґрунтовно досліджують

¹ Л. Пінінський, Р. Фелінський, А. Кюхнель, І. Дрекслер, С. Клужняк.

² Т. Зальчік, Е. Грушка, К. Земсрот, Г. Гофріхтер, Т. Феєри,

³ Т. Козачевський, Я. Пуделко, М. Ксьонжек, А. Рогальянка, Г. Кондзеля, В. Тшебінські.

⁴ В. Коморовський, Б. Красновольський, Я. Горак, О. Чернер, В. Грабський, А. Мілобендзький, М. Павліцький, Ч. Тульє, К. Вольський

⁵ М. Крикун, Т. Гошко, М. Кобилецький, А. Заяць, О. Цинкаловський, Я. Кіс, І. Крип'якевич, Ю. Сіцінський.

⁶ М. Теодорович, В. Площанський, С. Баронч, В. Атаманенко, Т. Вихованець.

⁷ В. Вуйцик, Т. Трегубова, Р. Липка

⁸ М. Бевз, С. Кравцов, П. Ричков, В. Вечерський.

особливості та принципи історичного розвитку окремих міст, формулюють комплексні узагальнювальні праці планувально-композиційної структури середмість⁹, проводять аналіз ринкових площ¹⁰, аналізують та систематизують архітектуру забудови середмістя¹¹. Містобудівні принципи формування Івано-Франківська та Бродів досліджують С. Кравцов і П. Ричков. Історико-архітектурний розвиток Жовкви та Белза представляє М. Бевз. Цілий ряд волинських міст досліджує П. Ричков: Луцьк, Володимир-Волинський, Остріг, Рівне, Дубно, Житомир. Історико-містобудівні дослідження окремих міст провів Р. Могитич: Підгайці, Бібрка, Галич, Рогатин. З'ясовано, що середмістя відображають давні розпланувальні структури, композиційні схеми, прикметні для певних часових періодів мірничі системи. На території середмість щільно зосереджуються архітектурно-містобудівні ансамблі та комплекси, які гармонійно та мальовничо представлені у панорамах, осях та пунктах видових розкриттів поселення. Об'ємно-просторові ознаки середмість формувалися під впливом ландшафтних, комунікаційних та оборонних чинників. Історичне призначення середмістя виразно представляє еволюційну і спадкоємну динаміку соціально-економічних та політико-адміністративних змін історичного міста.

Аналіз наукових праць вітчизняних та закордонних дослідників М. Бевза, В. Вечерського, С. Кравцова, П. Ричкова, Т. Зарембської, К. Куснежа, С. Юхновича, дав змогу визначити, що *середмістя – це самоврядний, поліфункціональний, архітектурно-містобудівельний комплекс сформований впродовж XIV – початку XX ст., ринковою площею як ядром та оборонними спорудами в периметрі.*

У підрозділі 1.2. «Основні підходи до збереження середмістя історичного міста» проаналізовано усталені в Україні проектні методики та практики. Сьогодні до основних методів охорони та збереження культурної спадщини належать консервація, музеєфікація, пристосування, ремонт, реставрація, відновлення. В сферу охорони включають пам'ятку і її традиційне оточення (його закріплюють у статусі охоронної зони). В сучасній практиці збереження культурної спадщини історичних міст України використовуються норми ДБН В.3.2-1-2004 «Реставраційні, консерваційні та ремонтні роботи на пам'ятках культурної спадщини». В пункті «Загальні положення» 1.2 визначено два головні принципи реставрації пам'ятки: «принцип найменшого втручання та змін, забезпечення максимального збереження автентичності пам'ятки; принцип реверсивності, тобто всі застосовані матеріали і технології повинні бути максимально зворотними (підлягати видаленню без пошкодження автентичного матеріалу)». Наприкінці ХХ - початку ХХІ ст. теорію збереження культурної спадщини поповнили поняття регенерація («відновлення історичного просторового устрою пам'яткового містобудівного утворення та

⁹ С. Кравцов, Г. Петришин, С. Топилко, У. Іваночко, П. Ричков, В. Вечерський, О. Бойко, В. Слободян.

¹⁰ П. Ричков, С. Топилко, М. Каплінська, М. Ясінський.

¹¹ М. Бевз, Р. Могитич, В. Вечерський, О. Пламеницька, А. Соколова, В. Накопало, Л. Пляшко, С. Таранушенко

його функціональне й естетичне включення в життя міста чи іншого поселення»¹², ревалоризація («збереження і виявлення історичних та мистецьких якостей історично успадкованого просторового устрою містобудівного утворення»)¹³ та ревіталізація («підвищення функціональної значущості комплексу, фрагменту середовища, середмістя шляхом відтворення втрачених ними громадських функцій або надання їм нових, що не порушують традиційний характер середовища»)¹⁴. Поняття регенерації нормативно закріплене в ДБН 360-92** «Планування і забудова міських і сільських поселень». В пункті 11.9 зазначено, що «необхідно суворо дотримуватися режимів зон охорони, конкретизованих стосовно специфіки населеного пункту. У цілому на заповідні території і охоронні зони поширюється принцип регенерації середовища, на зони регулювання забудови - режим реконструкції з обмеженим, частковим і активним перетворенням середовища»¹⁵. Проект регенерації базується на визначених зонах охорони пам'яток архітектури та містобудування, які є науково-проектною документацією регулятивно-охоронного характеру.¹⁶ Сьогодні, в Україні переважно ревіталізують колишні промислові території та внутрішній простір міської забудови (Львів, район Підзамче), натомість середмістя не є об'єктом проектних опрацювань.

У підрозділі 1.3. «Досвід ревіталізації середмістя європейських історичних міст» проаналізовано та систематизовано головні стратегічні напрямки оживлення культурної спадщини. Теорія і практика ревіталізації розвивається в США, Великобританії, Ірландії, Німеччині та Польщі¹⁷. Урбаністи підкреслюють, що якісний розвиток міста істотно залежить від активності функціонування культури. Поняття ревіталізації до сьогодні не має чіткого і докладного визначення. На думку Г. Ешворта, ревіталізація – це творення нового життя в місті з наголосом на економічні функції.¹⁸ З. Зузяк вважає, що існує три формати ревіталізації середмість: новий фізичний простір, простір культурної спадщини, простір місцевої громади.¹⁹ За П. Лоренсом,

¹² Прибега Л. Охорона та реставрація архітектурно-містобудівної спадщини України. – Київ: «Мистецтво», 2009. – С.249

¹³ Прибега Л. Охорона та реставрація архітектурно-містобудівної спадщини України. – Київ: «Мистецтво», 2009. – С.249

¹⁴ Вечерський В. Спадщина містобудування України. – Київ:НДТІАМ, 2003. – С.67

¹⁵ ДБН 360-92** Планування і забудова міських і сільських поселень. Пункт 11.9. – С.91

¹⁶ ДБН Б.2.2-2-2008: Склад, зміст, порядок розроблення, погодження та затвердження науково-проектної документації щодо визначення меж та режимів використання зон охорони пам'яток архітектури та містобудування. – Офіц. вид. – К.: ДП «Укрархбудінформ», 2008. – С.7

¹⁷ З. Зузяк, Б. Бартковіч, С. Юхновіч, П. Лоренс (Польща), Г. Ешворт (Великобританія), Б. Беррі, М. Веббер (США), Г. Кеммінг, К. Шмідт (Німеччина).

¹⁸ Ashworth G.J. Heritage planning conservation as the management of urban change. – Groningen: The Netherlands:Geo Pers, 1991. – S.5

¹⁹ Zuziak Z. K. Strategie rewitalizacji przestrzeni srodmiejskiej. - Krakow: Politechnika Krakowska, 1998. – S. 14

ревіталізації кожного міста або його частинам притаманні різні властивості, натомість обов'язковим є вирішення архітектурно-містобудівних, соціальних, економічних, технічних та екологічних проблем.²⁰

У Польщі поняття ревіталізації конкретизовано в працях Інституту просторового та комунального господарства, в яких головною метою відновлення міста визнано забезпечення гармонійного та різностороннього розвитку за допомогою пристосування старих просторів до нових потреб, покращення умов життя в місті, охорона та збереження цих просторів. Як планувальна діяльність вона повинна бути скерована на територію цілого міста або на важливі частини, передусім на історичні території, території ХІХ ст. або 1-ої половини ХХ ст. Ревіталізація є суспільним процесом, стосується покращення якостей архітектури та технічної інфраструктури міста, вирішення юридичних, економічних, адміністративних та політичних проблем. Її здійснюють шляхом безпосередніх консультацій з мешканцями, укладають у просторово-урбаністичний та економічний вектори діяльності. За успішність програм оживлення несуть відповідальність місцева влада, уповноважені до справ ревіталізації, власники нерухомості, товариства відновлення, а також мешканці кризових територій.

В результаті аналізу закордонного досвіду та вітчизняної методології збереження спадщини сформульовано, що *ревіталізація середмістя – це комплекс заходів щодо збереження культурної спадщини, яким характерне спадкоємне і рівномірне функціональне використання територій, відновлення забудови та технічної інфраструктури за умови активізації соціально-економічної діяльності.*

У підрозділі 1.4. «Методологія дослідження: формотворчий та ревіталізаційний аспект» представлено авторську комплексну методіку, яка ґрунтується на емпіричних, теоретичних методах, інтегральній цілісності та синергії, послідовності впровадження нормативної організації та аналізі факторів впливу на процеси оживлення історично сформованого простору. Відповідно до поставлених задач вибрано такі напрямки досліджень: 1) визначення функціональної ролі історичного міста в регіоні; 2) аналіз історії та композиційних принципів побудови ансамблю; 3) визначення чинників впливу на його формування; 4) оцінка стану збереженості поселення; 5) вибір способів адаптації середмістя. Вивчення середмістя ґрунтується на аналізі структур, процесів та ресурсів, як фундаментальних основ архітектурно-містобудівного розвитку історичного міста. В роботі використано: методи аналізу та систематизації першоджерел, літератури, карт та планів, іконографічного матеріалу, прийоми натурного обстеження. В результаті аналізу і систематизації структури, форми та композиційних основ розпланування історичних міст України послідовно відкрито характерні ознаки та трансформацію урбаністичної композиції середмість впродовж ХVІ – початку ХХ ст., уточнено морфологію ринкових площ, властивості композиційних осей,

²⁰ Lorens P. Rewitalizacja miast. Planowanie i realizacja. - Gdansk: Politechnika Gdanska, 2010. – S. 11

головних та допоміжних вулиць, простежено периметр оборонних споруд, окреслено ієрархічність та стилістичні властивості забудови. Аналіз деградації середмість ґрунтується на відомостях про руйнування під час двох Світових воєн ХХ ст., порівнянні історичної та сучасної картографії, теренових дослідженнях. Така послідовність роботи дозволила встановити збережені історичні урбаністичні релікти (вулиці, квартали, сторони площі), місця втрачених сакральних та палацових будівель, периметр оборонних споруд, агресивні урбаністичні перетворення. В результаті аналізу наявної структури поселення, активності комунікаційних осей (перехресть та розгалужень), домінант та акцентів, присутності історичної забудови розкрито стани залучення середмість до функціонування історичного міста.

Джерельну базу роботи формують: 1) матеріали камеральних досліджень (першоджерела, література, карти, плани, іконографія); 2) матеріали натурних студій (фотофіксація, обміри, зондажі, опитування, результати практичної реставрації пам'яток, археологічні дослідження). В роботі використано документи зі збірок відділу рукописів ЛННБ ім. В.Стефаника; архівів Львова, Тернополя, Івано-Франківська; краєзнавчих музеїв Любомля, Старого Костянтинова, Богуслава, Корця та інших, матеріали інтернетних джерел, приватного архіву.

Середмістя розглядається як простір культурної спадщини, тому стратегії його ревіталізації зумовлюють відповідні мотиви, цілі, дії та засоби діяльності. В сферу аналізу потрапляють важливі історичні процеси та форми їхньої просторової реалізації, соціокультурні ресурси та рівень економічного потенціалу поселення. В середмісті досліджено об'ємно-просторові, соціальні та економічні деформації. В сучасних умовах соціально-економічна активність є важливим засобом розвитку поселення, тому до процесу ревіталізації, насамперед, залучають людські ресурси. Аналіз соціального фактора дозволяє спрогнозувати проведення незалежних та індивідуальних проектів громадських організацій або активістів, малих ревіталізаційних проектів в сфері охорони, збереження та управління культурною спадщиною історичного міста.

Враховуючи принцип системного підходу до діяльності в центральній частині історичного міста, сформовано комплексну методика роботи, яка ґрунтується на результатах аналізу формування історико-культурної спадщини, визначення актуальних проблем, домінуванням пам'ятко-охоронних практик, планування спадкоємного функціонального і раціонального використання територій та забудови, аналізу ресурсів та потенціалу, послідовності розробки програм та проектів, залучення громадських організацій та активістів до певних видів діяльності, розробки матричної моделі, реалізації та верифікації впроваджених проектів.

У другому розділі «Історико-архітектурні етапи формування середмість історичних міст України» розкрито еволюційність композиційно-просторової організації центральної частини міста. У підрозділі 2.1. «*Форма та композиційні основи розпланування середмість*» представлено результати аналізу історичних, картографічних матеріалів та натурних досліджень,

визначено природні, економічні та політичні закономірності утворення середмістя. Історичні міста України різняться за часом виникнення, природними умовами, особливостями функціонування, розмірами і складністю планувальної структури. Передумовами заснування міста були стратегічні закономірності: ландшафтні та кліматичні особливості, доступ до води, перетин комунікацій і зручність шляхів. Локаційні привілеї, отримані містом, мали чіткі положення, які стосувались тільки простору в межах поселення. Фактично, у містах діяло автономне самоврядування, що ґрунтувалося на розрізненіх економічних та політичних привілеях, які ретельно боронили та намагалися розширити. Шляхи сполучали ключові поселення із розташованими в локальній мережі містечками, тому архітектурно-містобудівельний розвиток залежав від активності торговельних відносин. Середмістя склалися з ринкової площі, головної та локальних вулиць, оборонних споруд, брам, замків, церков, костелів, синагог, монастирів, ратуш, житлової, торговельної та господарської забудови. В результаті систематизації визначено три типи локації ядра середмістя – ринкової площі: бічна (90% досліджених середмість), діагональна (7%) та центрально-комбінаційна (3%). Виявлено, що функціонально-просторова структура середмістя формувалася на основі лінійних зв'язків у вигляді ієрархічних рівнів, це було зумовлено композиційною та містобудівною традицією, статусом поселення і заможністю власників, елементами ландшафту та розміром ділянок, функціональним призначенням та типом забудови.

На масштаб середмістя вплинули характеристики території та час заснування поселення, воєнні спустошення та періодичність модернізаційних процесів. Форма середмістя свідчить про активний розвиток міста або про його периферійність; про переваги міста над селом або слабку індустріалізацію. Визначено, що об'ємно-просторова форма середмістя мала геометричні закономірності (лінійність, центричність, криволінійність, композитність), фактури (рельєфність, ритмічність), кольору (семантичність, функціональне різнобарв'я) та репрезентує часові архітектурно-стилістичні зміни. Виявлено, що на формування середмістя вплинув фактор мальовничості. Це засвідчено в іконографічних зображеннях кінця XVIII – середини XX ст. Встановлено, що впродовж XIV – початку XX ст. для формування середмість властива еволюційна синергія. Принципи організації, сутності та призначення зумовлювали композиційні основи середмістя (планувальні характеристики, морфологію ринку, продуманість периметру оборонних споруд, логічність розташування сакральних, палацових, торговельних та виробничих об'єктів). З'ясовано, що композиції середмість притаманна єдність художнього та образного рішень, пропорційність, масштабність і виразність домінант та акцентів.

У підрозділі 2.2. «*Архітектурно-просторові зміни середмістя у XVI – кінці XIX ст.*» висвітлено процеси еволюції міста. У XIV-XV ст. містам притаманна тенденція до злиття політико-адміністративного та торговельного центрів. Закладені в середмісті ринкові площі мали видовжену трикутну, прямокутну (розширена вулиця) або веретенкову форми. Впродовж XVI –

першої половини XVII ст. виникають переважно приватні міста. Управляли цими містами війти, призначені власником поселення. На періодичність та інтенсивність еволюційних процесів впливали магнатські роди. В епоху Ренесансу замок та місто будували одночасно, розплановували відповідно до однієї ідеї, під наглядом військових інженерів, архітекторів та будівничих. У ренесансному місті ринкову площу регулярно поєднували з вулицями, будинками ратуші, заїздами, будинками ваг, суконниць та інших будівель. В період Бароко тривала традиція програмного розпланування, натомість зникла необхідність будувати оборонні замки. Їхню просторову роль перебирають палаци, зникає оборонна межа між замком і середмістям. Барокові палаци будують у сторонах ринку. Використовуючи візуальні осі і особливі естетичні архітектурні засоби, архітектори створювали просторово-композиційні зв'язки між ринком і палацом, ринком і міськими брамами, ринком і сакральними спорудами. У кінці XVIII – XIX ст. тривають зміни статусу міських поселень. Від класу поселення залежала просторова якість середмістя – планування та стилістики забудови, ратуші, будинків ваги, торгових рядів, заїздів та складських приміщень. У пер. пол. XIX ст., в Російській імперії, завдяки планам регуляції були ґрунтовно перероблені середмістя Житомира, Вінниці, Проскурова, Василькова, Черкас, Білої Церкви, Полтави та інших.

В результаті аналізу та систематизації визначено, що середмістя мали нерегулярну та регулярну структуру розпланування. У кожному поселенні вони формувалися індивідуально. Виділено п'ять основних етапів архітектурно-просторових змін середмість у XVI – кінці XIX ст.: 1) долокаційний – XIII - XVI ст. (нерегулярний на місці розгалуження, перехрестя або веретенкового розширення торгівельних шляхів); 2) локаційний на місці давнішого поселення – XV - XVI ст.; 3) локаційний на новому місці – XVI - XVII ст.; 4) модернізаційний XVII - кін. XVIII ст. (розширення території середмістя, впорядкування ринкової площі, покращення властивостей оборонного периметру, будівництво нових сакральних та палацових комплексів); 5) регуляційний кін. XVIII – XIX ст. (ліквідація оборонних споруд, виникнення нових кварталів, вулиць та площ).

У третьому розділі **«Архітектурно-просторові особливості забудови середмість історичних міст України»** розкрито чинники та джерела формування функціонально-стилістичної типології забудови. У підрозділі 3.1. *«Функціональна типологія забудови середмість»* розглянуто основні об'ємно-просторові складові середмістя, як репрезентантів історичного наукового, релігійного та мистецького розвитку. Визначено, що оборонні споруди середмістя (брами, вали, рови, мури, частоколи, рavelіни, бастіони, башти, бастей, барбакани, тощо) мали нерегулярний, регулярний та комбінований способи формування. Нерегулярні будували у XIII - XV ст., регулярні – у XVI - пер. пол. XVIII ст., комбіновані стали продуктом модернізаційних процесів у XVII ст. У більшості середмість оборонні споруди були земляні та дерев'яні. Муровані оборонні споруди виявлено у 10% досліджених середмість. Середмістя мали в основному дві брами (90% досліджених середмість), рідше

три (7% середмість), в кількох випадках чотири (3% середмість). Сакральні споруди в середмісті (церкви, костели, синагоги, кенаси, каплиці, цвинтарі) були осердям та джерелом пульсування етнічних культур. В сторонах або наріжниках ринку розташовували у XVI - XVII ст. церкви та костели, із XIX ст. - синагоги (знайдено 4 приклади розташування синагог в сторонах ринку). Із кінця XVIII - у XIX ст. синагоги будують на місці розібраних оборонних укріплень. У 80% досліджених середмість впродовж XVI - XVII ст. костели, церкви, монастирські комплекси та синагоги будували біля міських брам і надавали їм додаткової оборонної функції. Репрезентаційні споруди (замки, двори, палаци) в більшості історичних міст розташовували відокремлено на узвишсях, вздовж шляхів або річок. Знайдено середмістя у яких, в стороні ринку будували замки (9% досліджених середмість, у XVI ст. будують переважно земляні та дерев'яні, у XVII ст. – муровані). Із середини XVIII – у XIX ст. у середмістях будують та модернізують палацово-паркові комплекси (3% досліджених середмість). Ратуші у більшості міст були дерев'яні, з простим вирішенням плану. У XIX – поч. XX ст., замість дерев'яних, активно будують муровані ратуші, яким було притаманне складне формоутворення, що залежало від етапів розбудови та періоду виникнення споруди.

У підрозділі 3.2. *«Стилістична типологія забудови середмість»* визначено, що візуальний образ середмість утворився внаслідок комбінування та інтерпретації різних архітектурних стилів. Готична забудова переважно була дерев'яною. Сліди мурованої готики можна відчитати у Львові та в ратуші Кам'янець-Подільського. Натомість у Стрию, Самборі, Дрогобичі, Рогатині, Городку, Коломиї, Луцьку, де, ймовірно, були готичні кам'яниці, риси готики не збереглися. В ренесансній забудові середмість фасадні площини переважно мало оздоблювали. Використання ренесансних порталів та віконних обрамлень виявлено у середмістях Львова, Самбора, Дрогобича, Жовкви, Бродів, Бережан, Язлівця, Луцька, Кам'янець-Подільського, Сатанова, Острога. Мурована ренесансна забудова з підсінням була характерна для середмістя Жовкви, Бродів, Дрогобича, Тернополя, Самбора. Пізньобарокові будинки з підсінням формували традиційний характер середовища в середмісті Мостиськ, Золочева, Тартакова, Дунаєва, Краківця, Бродів, Христинополя, Бучача, Дубна, Шатави, Жванця, Кременця. Вишукані барокові кам'яниці виділялись у Кам'янці-Подільському. Кам'яниці з бароковими фронтонами формували унікальний комплекс середмістя Устилуга. Продуманими згідно ансамблевої концепції восьмигранного ринку були барокові кам'яниці в Корці. У пер. пол. XIX ст. в містах розвинувся тип одно- та двоповерхових класицистичних будинків із фронтонами. Вони формували вигляд вулиць та ринку у Тербовлі, Добромилі, Гримайлові, Підгайцях, Перемишлянах, Сасові, Яворові, Луцьку, Рівному, Слауті. Унікальний вигляд середмістя творила дерев'яна забудова у Гвіздці, Пістині, Яблонові, Печеніжині, Жванці, Смотричі, Порицьку, Заславі, Вишневці, Почасві, Кременці, Степані, Хотині, Фельштині, Летичеві, Полонному, Літині, Браїлові, Немирові, Хмільнику, Тульчині, Тиврові, Тячеві. У др. пол. XIX ст. середмістя наповнюють будинки, вирішені у стилі історизму

та сецесії. Сецесійну забудову виявлено у Коломиї, Івано-Франківську, Тернополі, Мостиськах, Судувій Вишні, Самборі, Дрогобичі.

У XIX – на початку XX ст. 65% досліджених середмість склалися із дерев'яної забудови (зрубна, каркасно-дильова, валькована, фахверкова конструкції). Мурована переважала у 15% середмість. Упродовж XIX – на початку XX ст. дерев'яну забудову замінюють мурованою (20% середмість). Внаслідок успадкованості архітектурних форм середмістя стало невід'ємною, складною і пізнаваною об'ємно-просторовою частиною поселення. Тут ретроспективно прочитуються періоди розвитку, досягнення світової, регіональної та етнічної культур, наповнених смислами, формами та знаками. (рис. 1)

Рис. 1. Розпланування середмість та архітектурно-просторові особливості забудови.

У четвертому розділі «**Об'ємно-просторова деградація середмістя та підстави для ревіталізації**» представлено особливості містобудівельних процесів останнього століття та актуальні проблеми збереження культурної спадщини. У підрозділі 4.1. «*Містобудівельні процеси, відбудова та регуляція середмість у першій половині XX ст.*» розглянуто процеси регуляції цінної просторово-композиційної організації історичного міста. У кін. XIX - на поч.

XX ст. розвивається пам'ятко-охоронна діяльність. Завдяки цьому середмістя зберегли розпланування та об'ємно-просторовий устрій. Після руйнацій Першої світової війни частково відбудували міста Галичини, які зазнали руйнувань. Практика відбудови 1920-1930-х рр. показує роль середмістя в економічному відродженні міста. Однак у 1920-х роках не застосовували реставраційних принципів при відбудові, що вплинуло на образ середмістя. У цей час переважно виконують регуляцію ринкових площ та головних вулиць, впорядковують червоні лінії забудови, укладають тротуари та будують нові кам'яниці. З ринку усувають торгівлю сільськогосподарськими продуктами, ліквідовують малі муровані та дерев'яні крамнички, а на їхньому місці будують нові торгівельні зали. Так, зводять виключно торгівельні споруди у Львові, Яворові, Підгайцях, Самборі, Дрогобичі, Івано-Франківську, Тернополі та інших. У середмісті впроваджують нічне освітлення, відводять окрему зону для паркування возів та фіакрів, влаштовують невеликі паркові території. Розроблені проекти регуляції 1920-30-х рр. узгоджували з місцевою громадою, яку представляла комісія, також виконували обмірну документацію, що свідчить про розвиток методики проектування.

У підрозділі 4.2. «*Занепад середмість історичних міст України у другій половині XX ст.*» розглянуто процеси нищення цінної просторово-композиційної організації поселення. У др. пол. XX ст. більшість середмість зазнали функціональних та об'ємно-просторових перетворень, оскільки не відповідали радянським ідеологічним настановам: втрачали сутність, функціональну наповненість, старовинний вигляд, розпланування та забудову. На території ринкових площ, кварталів, сакральних та палацових будівель, цвинтарів та периметра оборонних споруд будують дисгармонійні, агресивні та нетрадиційні об'єкти. Найбільші втручання відбулися у кінці 1960-х - 1970-х рр. (період реалізації дев'ятого та десятого п'ятирічних планів). В середмістях будують готелі, райкоми, школи та житлові будинки на кілька поверхів без врахування історично сформованих червоних ліній, меж кварталів, видового розкриття пам'яток та цінності археологічного культурного шару. У цей час зазнали руйнувань не лише історично сформовані частини міст, а й пам'ятки сакрального будівництва.

До сьогодні не сформовано розуміння того, що середмістя є унікальним і пам'ятковим архітектурно-містобудівельним комплексом. Враховуючи теперішню функціональну, просторову та композиційну організацію, реальні показники наявної історичної забудови, можна виділити сім типів середмістя: 1. Середмістя без перешкод та обмежень включені у комунікаційні артерії міста (з добре збереженою містобудівною та функціональною структурою, присутньою історичною забудовою): Львів, Дрогобич, Самбір, Рогатин, Городок, Івано-Франківськ, Коломия, Копичинці, Калуш, Кременець, Рожище, Славута, Нова Ушиця, Шаргород, Скала Подільська та ін.; 2. Середмістя з роздрібленим центром, додатковим функціональним навантаженням та додатковими доповненнями у стару структуру (з фрагментарно збереженою містобудівною і незадовільною функціональною структурою, розрідженою і перебудованою

історичною забудовою): Скалат, Броди, Бучач, Перемишляни, Великі Мости, Кам'янка Бузька, Гвіздець, Берездівці (Волинь), Дубно, Старий Костянтинів, Сатанів, Ярмолинці, Тульчин, Віньківці; 3. Середмістя з втраченими частинами та кварталами (з фрагментарно збереженою містобудівною та задовільною функціональною структурою, згрупованою історичною забудовою): Жовква, Бережани, Тисмениця, Гоща, Кам'янець-Подільський, Жванець, Мурафа, Маріямпіль; 4. Середмістя з заміненними елементами та новою забудовою (із задовільно збереженою містобудівною та функціональною структурою, добре збереженою історичною забудовою): Золотий Потік, Олика, Чорний Острів та Гайсин; 5. Середмістя зі зміненою або деформованою містобудівною структурою (із незадовільною містобудівною та задовільною функціональною структурою, практично втраченою історичною забудовою): Рівне, Козова, Христинопіль (Червоноград), Тернопіль, Делятин, Корець; 6. Середмістя з частково ліквідованою структурою (із незадовільною містобудівною та функціональною структурою, слабо збереженою історичною забудовою): Обертин, Яблонів, Єзупіль, Дунаївці, Летичів та ін.; 7. Середмістя з повністю втраченою містобудівною структурою (із відсутньою містобудівною та функціональною структурою, незадовільно збереженою історичною забудовою): Пробіжна, Богуслав, Сокаль, Тартаків, Глумач, Печеніжин, Устилуг, Бар, Тарноруда, Снітків та ін.

У підрозділі 4.3. *«Цінність та актуальні проблеми ревіталізації середмістя, як культурної спадщини історичного міста»* розглянуто ключові причини та наслідки незадовільного стану середмістя. Визначні події, які відбувались у середмісті засвідчують його історичну цінність, впливають на формування культурної ідентичності міста та появу особливого *genius loci*. Містобудівну цінність розкривають особливості планування, композиційна типологія, мальовничість, функціональне вирішення середмістя. Архітектурно-естетична цінність зумовлена етапністю будівництва, репрезентацією архітектурних стилів, мистецьких елементів, значенням для світової та української архітектури. Емоційно-художня цінність середмістя формується пропорційністю побудови, органічністю середовища та «патиною часу» (відчуттям присутності давньої історії). В наукову цінність середмість, як предмету пізнання, закладено розуміння складності його історичного творення та позиційність інтерпретацій (нарративність). З'ясовано, що середмістя має минуле, законсервоване в індивідуальній та колективній пам'яті, зберігає старі релікти та архітектурні об'єкти, предмети ужиткового мистецтва, науки та техніки, твори мистецтва, має вагоме позитивне та емоційне навантаження.

До основних проблем збереження та розвитку середмістя як об'єкта культурної спадщини належать: недооцінювання ролі середмістя в історичному місті; відсутність у реєстрі пам'яток містобудування; відсутня місцева стратегія охорони і збереження архітектурного середовища; відсутня практика нагляду за земляними роботами (археологічна рятівна служба); відсутність програми використання спадщини, як варіанту економічного розвитку; незадовільний стан функціонального використання та зонування; панівна роль аграрного

сектора економіки історичного міста; нерозвинута інвестиційна привабливість; низький рівень розвитку міської комунальної інфраструктури; неконтрольовані та низькі темпи будівництва в малих містах. Стан збереженості та динамічна деградація середмість актуалізують розробку проектів їхньої ревіталізації, у яких першочерговим є виконання наукових міждисциплінарних досліджень: аналіз стану збереженості розпланування та забудови; археологічні розвідки; дослідження історичних першоджерел та друкованих видань; визначення естетичної та мистецької цінності об'єктів; аналіз композиції та оточення середмістя; визначення етапів розвитку; систематизація та зведення пам'яток національного та місцевого значення усіх видів (археологічні, історичні, монументального мистецтва, архітектури, містобудування, садово-паркового мистецтва, ландшафтні, науки та техніки); атрибуція втрачених об'єктів; визначення дисгармонійних будівель та споруд.

У дослідженні сформульовано критерії визнання середмість історичних міст України пам'ятками містобудування: стан збереженості урбаністичного розпланування та об'ємно-просторової структури; традиційна забудова, пов'язана з періодами розвитку, стилями та етнокультурними чинниками; комплекс оборонних споруд (підземні та наземні релікти), важливі сакральні об'єкти, місця пам'яті (території, пов'язані з втраченими важливими спорудами середмістя, видатними людьми, які вплинули на розвиток регіону та країни, подіями та традиціями місцевої громади); характеристики ландшафту та мальовничі панорами вулиць, площ та цілого середмістя. На думку автора, в реєстр пам'яток містобудування України необхідно зарахувати середмістя Львова, Луцька, Городка, Самбора, Дрогобича, Добромиля, Богородчан, Стрия, Жовкви, Івано-Франківська, Коломиї, Брацлава, Шаргорода, Рогатина, Скали Подільської, Нової Ушиці, Кам'янки-Буської, Гайсина, Бучача, Бердичева.

У п'ятому розділі **«Ресурси та програма розвитку середмістя історичного міста України»** розглянуто головні напрямки перспективного оновлення архітектурно-містобудівельного простору та варіанти збереження втрачених пам'яток поселення. У підрозділі 5.1 *«Функціональне зонування середмістя»* визначено, що станом на сьогодні середмістя історичних міст функціонально невпорядковані, території роздроблені, ділянки втрачених кварталів не розвиваються, збережені квартали переобтяжені сільськогосподарським використанням територій, периметр оборонних споруд нівельований, виробнича зона відсутня, транспортно-житлова зона розбалансована, території озеленення несистемні і непродумані. Для забезпечення успішності перспективного розвитку середмість запропоновано об'єднати ревіталізаційні проекти відповідно до кількості мешканців в історичних містах: поселення (1-10 тис. нас.) – міста (10 - 50 тис. нас.), міста (50 – 100 тис. нас.) – міста (100-800 тис. нас.). На кожному з цих рівнів вирішуватимуться проблеми державного, районного та регіонального функціонального розвитку історичного міста. Ефективність ревіталізації середмістя, як містобудівного об'єкта, залежить від функціональної класифікації історичного міста - кількості мешканців, адміністративного статусу, стратегічності географічного розташування та

розвиненості шляхів сполучення, економічного та культурного потенціалу, розвитку районних галузей промисловості. Для планового розвитку середмістя, запропоновано діяти в трьох функціонально-структурних зонах: ринкова площа, позаринкова територія, периметр оборонних споруд. У зоні ринкової площі – відродити первісне громадське призначення, в сторонах зосереджувати підприємства торгівлі та громадського харчування, культурно-освітні заклади, житлові та готельні будівлі. В зоні позаринкової території рекомендовано зосереджувати житлові та готельні будівлі, заклади охорони здоров'я, малі підприємства, паркінги та паркувальні місця. В зоні давніх оборонних споруд – зосереджувати рекреаційно-відпочинкові та спортивно-оздоровчі території, пункти огляду силуету пам'яток та панорам поселення.

У підрозділі 5.2 *«Джерела функціонально-просторового розвитку історичних складових середмістя»* визначено можливості збереження традиційного характеру середовища. Виділено історичні, земельні, людські та економічні ресурси, які впливають на процес ревіталізації. Складовою історичного ресурсу є культура націй, які проживали у містах (українці, євреї, поляки, вірмени, німці, греки, татари, караїми, угорці, румуни та ін.) Ці нації залишили після себе пам'ять, зафіксовану у текстах, святинях, будівлях, меморіальних комплексах, тощо. Розвиток історичного, релігійного та культурного туризму сприятиме розвитку середмістя. В групу історичних ресурсів входять містобудівна та архітектурна складові. Містобудівні ресурси – зв'язок ключових просторів міста та ринкової площі, стан окремих кварталів, розмежування локального та транзитного транспортного руху, показники комунального будівництва, підприємницьке використання середовища середмістя (підземний рівень та перший поверх). За станом збереженості планувальної структури містобудівельні ресурси поділяють на п'ять підгруп: 1. повністю збережена структура; 2. композиційно збережена структура; 3. частково збережена структура; 4. збережені сліди структури; 5. втрачені будь-які сліди структури. Результати аналізу архітектурних ресурсів є підставою для збереження та відтворення традиційного характеру забудови, реставрації пам'яток архітектури, реконструкції цінних об'єктів, наповнення будівель додатковими функціями. Земельні ресурси ревіталізації середмість становлять основу для нового будівництва, розташування актуальних для центру історичного міста засобів виробництва. Використання земельних ресурсів обмежують науково-дослідними реставраційними рекомендаціями або правилами, що не дозволяють радикальні перетворення у середмісті. Така регуляторна політика сприяє перспективному та стратегічному зростанню вартості земельних ресурсів. Використання людських ресурсів передбачає залучення мешканців до нових форм трудової діяльності та створення нових робочих місць у середмісті. Оскільки в більшості середмість втрачено забудову, то до ревіталізації насамперед залучають працівники будівельної галузі. Економічні ресурси ревіталізації дають можливість створити основу для розвитку господарської діяльності та ефективно використовувати середовище середмістя. Під час ревіталізації середмістя протягом кількох десятків років

активно розвиваються трудові, інвестиційні, наукові та інформаційні сфери діяльності.

У підрозділі 5.3 «*Методологічна модель комплексної ревіталізації середмістя*» представлено систему взаємодії кількох напрямків проектування. Пропонована в роботі методологічна модель комплексної ревіталізації включає: емпіричну дослідницьку стадію (виявлення історичних архітектурно-містобудівних характеристик і властивостей середмістя); теоретично-проектну стадію (опрацювання регламентуючих пам'яткоохоронних, архітектурних, містобудівних заходів та доцільних інвестиційних, соціальних та економічних проектів ревіталізації); практичний етап (впровадження та керівництво проектами ревіталізації середмістя). Методологічна модель комплексної ревіталізації складається з взаємозв'язаних архітектурних, містобудівних, інвестиційних, соціальних та економічних проектів. (рис. 2) Для архітектурних та містобудівних ключовими цілями є збереження самобутності та відновлення привабливості середмість. В проектуванні враховують: етапи еволюції середмістя, спосіб формування ділянок-парцель; метричні закономірності та принципи; традиційний масштаб та архітектурні форми забудови; укріплення фундаментів; проблеми водопостачання, водовідведення, опалення та вентиляції. Не рекомендовано використовувати методику вільної і творчої реставрації. Підґрунтям ревіталізації середмість є проекти регенерації, опрацьовані на матеріалах історико-архітектурного опорного плану, проекти зон охорони об'єктів культурної спадщини, межах та режимах використання історичних ареалів населених місць.

На вирішення конкретних проблем скеровують інвестиційні проекти (комерційні, культурні, торгівельні, житлові та відпочинково-рекреаційні). Комерційні проекти розвивають функцію громадського обслуговування, адміністративну, культурну та торгівельну зони. Інвестиційні проекти з розвитку культури сприяють покращенню культурної інфраструктури, транспортної сфери та адміністративно-політичного статусу поселення. Інвестиційні проекти з розвитку торгівлі сприяють створенню крамниць, невеликих торгівельних та ринкових комплексів, готелів, центрів обслуговування туристів, підприємств громадського харчування та побутового обслуговування населення. Інвестиційні проекти скеровують на вирішення житлової проблеми. Вони є провідними для економічного піднесення середмістя, однак проектування нового житла повинно враховувати вимоги щодо поверховості та архітектурного образу. Інвестиційні проекти у відпочинково-рекреаційній сфері розвивають спортивну, культурно-пізнавальну та розважальну діяльності. Соціальні проекти скеровують на запобігання або ліквідацію негативного ставлення місцевої громади до культурної спадщини; на формування в історичному центрі громадських об'єднань з метою впливу на економічний та культурний розвиток; на відродження місць пам'яті, міської ідентичності та місцевих традицій; на формування поняття добросусідства та взаємної допомоги. Головна ціль економічних проектів в середмісті – налагодити маркетингову діяльність,

знайти джерела фінансування для розвитку наявних та нових підприємств; формувати сприятливі умови для господарської активності, розвинути інвестиційну діяльність для комплексної ревіталізації.

У підрозділі 5.4. «Засоби ревіталізації втрачених пам'яток історичного центру міста» охарактеризовано два напрямки збереження та реставрації руїн давніх пам'яток з експонуванням в наявному об'єкті або в поєднанні з новою будівлею. Більшість середмість потребують опрацювання програм ревіталізації підземної архітектурної (археологічної) спадщини. Головні напрямки ревіталізації підземної спадщини середмістя скеровують на надання їм музейно-туристичної функції з відповідними охоронними заходами; консервацію реліктів без програми їхнього експонування; консервацію реліктів

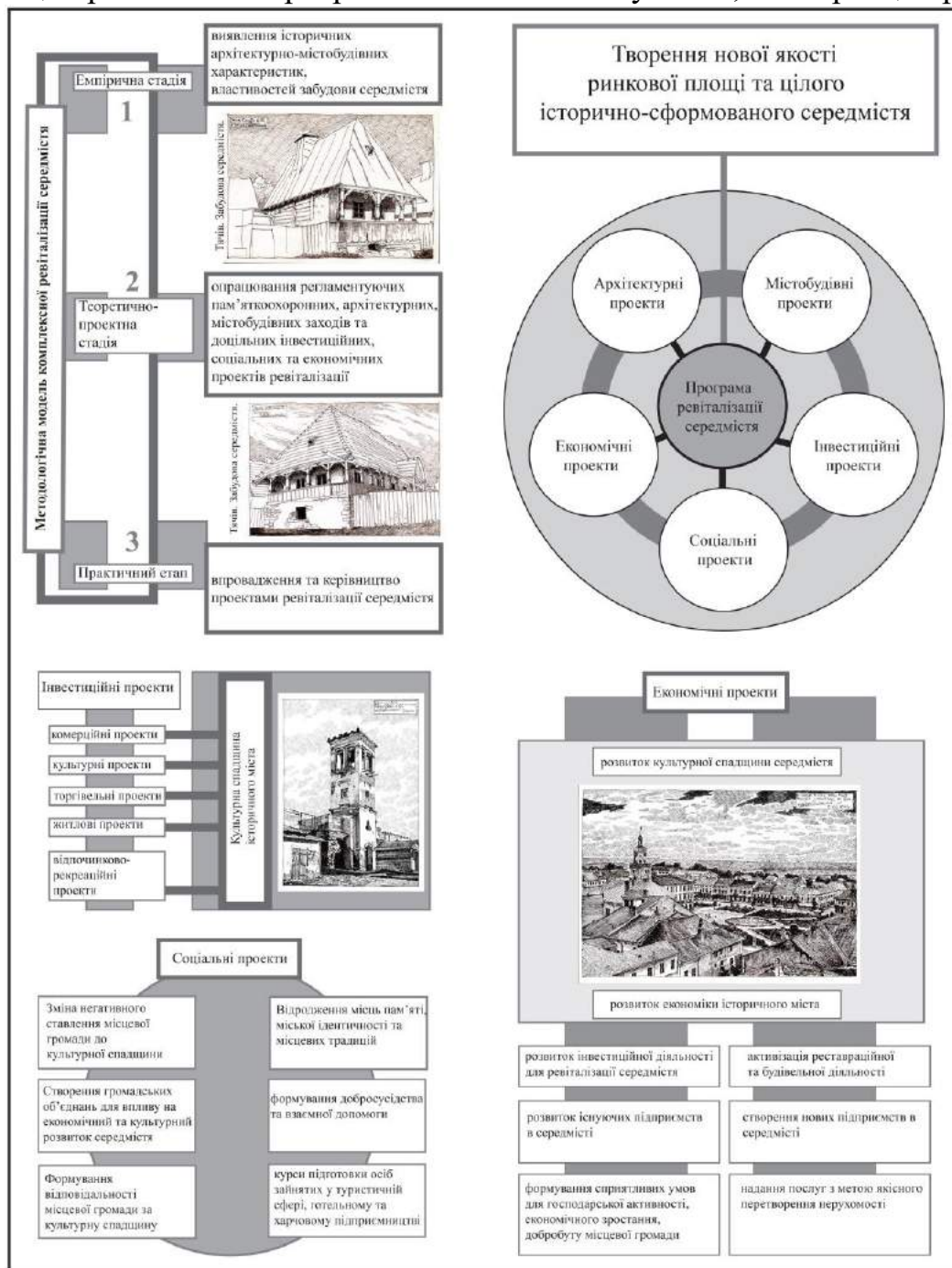

Рис. 2. Методологічна модель комплексної ревіталізації середмістя історичного міста.

та відтворення втраченої наземної частини пам'ятки; консервацію реліктів та їхнє експонування в наявній будівлі; консервацію та експонування реліктів в новій будівлі. Внаслідок нехтування підземною спадщиною втрачаються релікти унікальних пам'яток (давнє мощення вулиць та ринкової площі, жолоби водовідведення, мости, прангери, криниці, крамниці, замки, палаци, церкви, костели, каплиці, монастирі, синагоги, будинки ваги, заїзди, готелі, банки, споруди купецьких товариств, житлові будинки, шпихліри, льодівні, будинки ремісничих цехів, міські брами). Важливо у кожному історичному місті, передбачити реставраційні роботи на території замків, замчищ, прогнозувати експонування цінних реліктів давньої оборонної системи середмістя. З огляду на ревіталізацію втрачених пам'яток слід враховувати, що сучасні храми розташовуються на місці давніших, а територія довкола є цвинтарем. Територію втраченої сакральної пам'ятки найкраще відзнакувати, надати їй статус місця пам'яті. Варто передбачити відбудову ратуші, оскільки вона є символом міського самоврядування. Реставрація та експонування решток давніх будинків можливі, якщо в пивницях нових будівель влаштують заклади громадського харчування, крамниці, виставкові зали, офісні приміщення. Для того, щоб під час земляних та будівельних робіт в середмісті були максимально збережені унікальні пам'ятки необхідно завчасно підготувати відповідну документацію.

У шостому розділі «Соціальний фактор та стратегії ревіталізації середмістя історичного міста України» сформульовано інтердисциплінарні та базові напрямки оживлення цінного просторово-композиційного укладу поселень. У підрозділі 6.1. *«Роль соціального фактора в процесі ревіталізації середмістя»* визначено, що для оживлення центральної частини історичного міста, необхідно створити умови для кооперації органів місцевої влади та громади, інвесторів, істориків, реставраторів, архітекторів, урбаністів. Сьогодні в історичних містах місцевій громаді бракує згуртованості в питаннях захисту своїх прав та збереження культурної спадщини. Завдяки підвищенню рівня знань, консолідації місцевої громади можна покращити умови життя та відродити культурну інфраструктуру середмістя. Регулярне пропагування збереження культурної спадщини сприятиме виявленню і об'єднанню місцевих активістів, які в майбутньому будуть самостійно ініціювати та реалізовувати проекти, орієнтовані на збереження і розвиток культурної спадщини. Першочерговим самостійним проектом є культурне мапування середмістя, визначення та реєстрування ресурсів, опрацювання плану використання цих ресурсів для культурного розвитку. Визначаючи ресурси, активісти фіксують місцеві культурні цінності (місця пам'яті, героїчні, релігійні та літературні місця, місця збережених та втрачених пам'яток, сімейних та особистих цінностей). Загалом складена культурна мапа створить культурну пропозицію та сприятиме самоідентифікації середмістя. Такі культурні мапи можуть суттєво вплинути на розвиток Дрогобича, Бродів, Бучача, Старокостянтинова, Хмельника, Меджибожа, Умані, Бердичева, Рівного. До культурного мапування залучають історичне дослідження, яке відкриває унікальність кожного

середмістя. Другим важливим проектом громади є планування культурного розвитку середмістя. Тут передбачають розвиток центрів мистецької творчості, міжнародне культурне співробітництво, креативні індустрії, зокрема культурний туризм.

У підрозділі 6.2. «*Стратегії ревіталізації середмість*» окреслено п'ять взаємозв'язаних векторів ревіталізації: **архітектурно-містобудівний** – модернізація та ревалоризація архітектурних ансамблів; **інженерно-технічний** – модернізація доріг та інженерно-технічної інфраструктури; **соціальний** – вирішення негативних соціальних проблем; **економічний** – розвиток економіки та створення нових підприємств; **екологічний** – вирішення проблем навколишнього середовища. Стратегія ревіталізації середмість має сім послідовних етапів: 1) діагностика проблем середмістя; 2) ідентифікація реставраційної діяльності; 3) ідентифікація реконструкційної діяльності; 4) підготовка проекту; 5) затвердження проекту; 6) реалізація проекту ревіталізації; 7) оцінка проекту ревіталізації.

Матричну модель ревіталізації опрацьовують індивідуально, скеровують на якісні зміни стану середмістя. В результаті аналізу визначено, що для **середмість, без перешкод та обмежень включених у комунікаційні артерії міста**, матеріальні результати – це реставрація і реконструкція пам'яток та цінної забудови, експонування реліктів втрачених важливих споруд, аранжування простору ринкової площі; нематеріальні результати – це збереження місць пам'яті, партиципація мешканців у ревіталізацію, формування громадської думки щодо збереження культурної спадщини, розвиток традиційного ремісництва. Для **роздіблених середмість з додатковими функціональними навантаженнями та додатковими доповненнями у стару структуру** матеріальні результати – це відкриття кав'ярень з місцевим колоритом та спеціалізованих крамниць, театральних клубів та театрів, нових комфортних житлових будинків; нематеріальні результати – це залучення девелоперів до просторових змін, якісні зміни молодіжної та культурної політики в історичному місті. Для **середмість з втраченими частинами та кварталами** матеріальні результати – це відбудова втрачених ключових споруд, будівництво комфортного житла, відкриття нових та збереження історичних крамниць на ринковій площі та бічних вуличках, реставрація пам'яток архітектури, виникнення традиційних ремісничих майстерень та туристичних фірм; нематеріальні результати – це розвиток місцевого підприємництва, активізація ролі місцевої громади та влади в оживленні громадського простору площі, зміцнення ідентичності місця. Для **середмість з заміненіми елементами та новою забудовою** матеріальні результати – це відтворення історичних ансамблів або комплексів, створення на площах рекреаційних зон, покращення екологічної ситуації, виникнення закладів громадського обслуговування; нематеріальні результати – це розвиток суспільної згуртованості, покращення ставлення до історичної спадщини, відродження «духу місця». Для **середмість зі зміненою або деформованою містобудівельною структурою** матеріальні результати – це аранжування

простору середмістя, охорона і реставрація автентичних елементів ринку та вулиць, впорядкування транспортно-пішохідних зв'язків площі та бічних вулиць; нематеріальні результати – це зміна культурної політики в історичному місті, покращення соціально-економічного стану в центральній частині історичного міста, збереження «духу місця» незважаючи на невідповідність первинному образу середмістя. Для *середмість з частково ліквідованою структурою* матеріальні результати – це охорона, відбудова або експонування втрачених і збережених пам'яток, символічне ознакування первинної композиційної структури, виникнення нових форм пропагування культурної спадщини, виникнення нових закладів громадського обслуговування; нематеріальні результати – це повернення громадської функції ринкової площі, покращення рівня знань про культурну спадщину, розвиток туризму, створення умов для перспективної відбудови цілого простору середмістя. Для *середмістя з повністю втраченою містобудівною структурою* матеріальні результати – це експоновані релікти давніх споруд, нові будинки, нові заклади громадського обслуговування; нематеріальні результати – це розвиток туризму, зміна ставлення громади до культурної спадщини, включення втраченого фізичного простору в життя міста.

У підрозділі 6.3. «Основні етапи ревіталізації середмістя» визначено, що прогностичний формат доцільності ревіталізації складається з п'яти фаз: 1) визначення актуальних проблем середмістя історичного міста; 2) формування стратегії розвитку ринкової площі; 3) проведення SWOT-аналізу; 4) визначення спільних цілей ревіталізації для місцевої громади; 5) формування системи менеджменту та партнерства, моніторингу та оцінки ревіталізації. Окреслено основні стадії реалізації стратегій ревіталізації середмість історичних міст: 1) аналіз наявної проектної документації, попереднє формування особливостей ревіталізації; формування базової документації в якій представлено характеристику актуального стану вибраної території та особливості деградації середмістя; 2) аналіз та систематизація проблем розвитку історичної частини міста; розробка завдань розвитку середмістя; SWOT-аналіз вибраної території історичного міста; формування першочергових напрямків розвитку середмістя; 3) формування завдань розвитку середмістя; опрацювання етапів практичної реалізації проектів; 4) громадське обговорення та анкетування представників місцевої громади щодо запропонованих проектів; опрацювання результатів анкетування та визначення найважливіших проектів з метою їхньої реалізації; SWOT-аналіз вибраних проектів; 5) опрацювання матричної моделі для вибраних проектів; вибір джерел їхнього фінансування; 6) рецензування вибраних проектів; опрацювання плану моніторингу та оцінки реалізації ревіталізації; розробка індикаторів та вибір джерел перевірки якості практичної реалізації програми ревіталізації; 7) оцінка збалансованості, логічності та цілісності проекту; формулювання підсумкового документу щодо ревіталізації середмістя.

У підрозділі 6.4. «Ключові індикатори ревіталізації середмістя» визначено, що найбільшу загрозу для практичного втілення проектів може

становити небажання місцевої влади брати на себе організаційну відповідальність і недовіра громади до владних структур. Ця проблема може зменшитися, якщо буде підвищена компетенція службовців щодо збереження культурної спадщини. Ревіталізація середмістя має два закономірні напрямки регулювання та управління функціональним зонуванням – регіональний та локальний, які залежать від ресурсів поселення. Історичні ресурси є підставою для розвитку міжнародного співробітництва задля ревіталізації середмістя. Показниками такої форми діяльності є кількість проектів, реалізованих спільно з містами-побратимами, міжнародними організаціями, міжнародними фондами. Така співпраця дасть результати у Поморянах, Яворові, Чорткові, Заліщиках, Острозі, Корці, Новограді Волинському, Житомирі, Білій Церкві, Тульчині та ін. В результаті теоретичних досліджень окреслено сім генеральних індикаторів ревіталізації середмістя: збереження матеріальної та нематеріальної культурної спадщини, реставрація та відтворення традиційного об'ємно-просторового укладу, функціональна ієрархічність використання територій середмістя, модернізація інженерно-технічної інфраструктури, соціально-економічна адаптація до умов ринкової економіки, інвестиційна привабливість, екологічність та рекреаційність. Ревіталізація середмістя є не лише процесом охорони та збереження пам'яток архітектури і містобудування, а еволюційним і черговим етапом його розвитку із фокусом на культурній спадщині.

ВИСНОВКИ

1. Дослідження просторового формування історичного міста виявило необхідність нового наукового вирішення проблем ревіталізації середмістя, як пам'яткового архітектурно-містобудівельного утворення. Робота започатковує новий для вітчизняної науки напрямок досліджень, який дозволить підвищити ефективність збереження культурної спадщини, збільшити інтенсивність використання історико-культурного потенціалу історичного міста, поверне середмістю його сутність та функціональну наповненість.

2. Визначено, що попередні дослідження історичних міст України розкривають: урбанізаційні процеси, особливості встановлення магдебурзького права та економічного розвитку поселень, проблеми збереження та дослідження центральної частини малих міст, принципи формування планувально-композиційної структури історичних міст. Натомість комплексного дослідження середмістя, як ядра формування історичного міста України та цілісного архітектурно-містобудівельного комплексу, не було виконано. Сформульований теоретичний апарат роботи обґрунтовує твердження, що середмістя треба вважати пам'яткою містобудування, залежно від часу виникнення та етапів формування, збереженості ринкової площі, вуличної мережі, історичної забудови та периметру оборонних споруд. На основі аналізу європейського досвіду виявлено, що ревіталізація середмістя передбачає охорону, реставрацію, відбудову втрачених важливих споруд та пристосування історично-сформованого середовища до нових потреб, реконструкцію інженерно-технічної інфраструктури та вирішення соціально-

економічних проблем місцевої громади. Сьогодні середмістя втратили або частково зберегли первинно закладені у них економічну, політичну, культурну та соціальну функції. Деформації традиційного укладу середмістя диктують формат комплексної методики роботи, яка ґрунтується на вирішенні емпіричних завдань (виявлення та вивчення факторів формування історико-культурної спадщини середмість) та теоретичних завдань (виявлення та вивчення причин, зв'язків та залежностей функціонального використання територій та забудови, ресурсів, програмних та матричних моделей, верифікації впроваджених проектів).

3. Внаслідок містобудівного аналізу середмістя уточнено закономірності розпланування: нерегулярна, регулярна та комбінована структура. В роботі доведено, що для розвитку середмість впродовж XVI – початку XX ст. характерно п'ять основних історико-архітектурних етапів. Під впливом політико-адміністративних чинників розпланування середмість модернізували та регулювали. Відтак вони змінили структуру розпланування на регулярну або комбіновану (зі збереженими елементами давнього розпланування). У кін. XVIII – на поч. XX ст. на місці периметру оборонних споруд будують нові квартали та сакральні об'єкти. У пер. пол. XIX ст. унікальні середмістя історичних міст Лівобережної та Правобережної України, які розташовувалися на території Російської імперії, були ґрунтовно змінені. Впродовж XVI – XIX ст. у містах відбулися еволюційні зміни, яким характерна поміркованість, послідовність, спадковість зовнішньої і внутрішньої просторово-розпланувальної структури середмістя.

4. У результаті аналізу встановлено, що типологія забудови формувалася на принципі архітектурно-просторової ієрархічності. В середмісті виділялися ратуші, храми, замки та палаци. У XVI - XVIII ст. більшість середмість мали дерев'яні та земляні оборонні споруди, кілька - мурованих. Храми та некрополі, що належали етнічним громадам, демонстрували розвиток функціонального, конструктивного та стилістичного вирішення XVI - поч. XX ст. У середмістях впродовж середини XVIII - XIX ст. будують та модернізують палацово-паркові комплекси. У XVI - поч. XX ст. забудова середмістя є дерев'яною, щільною, рядовою та відокремленою. У XIX ст. починають активно будувати муровані будинки. Виявлено, що стилістичне вирішення забудови змінювалося і залежало від ряду чинників. Як свідчать іконографічні джерела та натурні розвідки, до початку XX ст. найбільшу перевагу віддавали класицистичному способу формування фасадів. Натомість продовжувала існувати та розвиватись забудова попередніх періодів розвитку середмістя.

5. Встановлено, що у пер. пол. XX ст. середмістя історичних міст зазнали значних втрат. У 1920 - 30-х рр. у ряді історичних міст Галичини та Волині відбулися регуляційні заходи. У цей час впроваджують практику обліку пам'яток та їхню реставрацію. З'ясовано, що у др. пол. XX ст. містобудівельну структуру середмість волюнтаристично реорганізували: ліквідували цінні архітектурно-містобудівельні комплекси, побудували нові агресивні та нетрадиційні об'єкти. На основі аналізу збереженості планувальної структури

та історичної забудови визначено, що сьогодні середмістя перебувають у семи станах функціонально-просторового збереження.

6. В результаті аксіологічного аналізу обґрунтовано історичну, містобудівну, архітектурно-естетичну, емоційно-художню та наукову цінності середмістя. Окреслено необхідність проведення міждисциплінарних (архітектурно-містобудівельні, історичні, археологічні, соціологічні, економічні, екологічні, адміністративно-правові, культурологічні) досліджень, які розкриють зв'язки та взаємодію видів діяльності в середмісті. Найбільшою проблемою середмістя є невідповідність культурної, соціальної, економічної та політичної ситуації потребам сучасного розвитку суспільства. З позицій актуальності охорони та збереження, пропонується зарахувати в реєстр пам'яток містобудування середмістя 20 історичних міст України.

7. Визначено, що ресурсами функціонально-просторового розвитку середмістя є: історія, особливості містобудування, архітектура, земельний поділ, мешканці та стан місцевої економіки. Історичні ресурси засвідчують політичні, культурні, релігійні та етнічні чинники формування. Містобудівельні ресурси окреслюють історичну вуличну мережу, ринкову площу, функціональний потенціал, місця праці та дозвілля, перспективу розвитку кварталів. Архітектурні ресурси ґрунтуються на збереженні та відтворенні традиційного образу ринкової площі та вулиць, реставрації пам'яток архітектури, реконструкції цінних об'єктів, відновленні мальовничого ландшафту історичного міста. Земельні ресурси є основою для нового будівництва та обмежуються науково-дослідними реставраційними рекомендаціями та правилами. Людські ресурси дають можливість залучати містян до нових форм трудової діяльності і відкривати нові робочі місця в середмісті. Економічні ресурси враховують перспективу розвитку господарської діяльності, мають регіональний, державний та загальноєвропейський сегменти застосування.

8. Опрацьована методологічна модель комплексної ревіталізації представляє парадигму нової якості історично-сформованого середмістя. Вона складається із емпіричної, теоретично-проектної та практичної стадії. В проектах вирішуються проблеми регенерації цілого середмістя або ринкової площі, реставрації пам'яток, реконструкції важливих споруд та житлового сектора, якісного розвитку економіки та культури, формування нової якості охорони та збереження культурної спадщини місцевою громадою, розвитку громадських об'єднань, анімації місць пам'яті, міської ідентичності та традицій.

9. З'ясовано, що соціальний фактор суттєво впливає на ефективність ревіталізації середмістя. Опрацьовано концепцію стимулювання та підтримки локальних громадських ініціатив місцевою владою. Передбачувані сфери залучення соціального фактора: збереження та розвиток культурної спадщини, впорядкування території пам'яток, волонтерська діяльність, відродження давніх робочих професій та традицій, покращення комфортності житла, впорядкування та покращення міської інфраструктури. Сформовані сім

послідовних етапів стратегії є основою формування матричної моделі ревіталізації середмістя. Визначено мету ревіталізації для різних типів середмістя: 1) середмістя без перешкод та обмежень включених у комунікаційні артерії міста - відновлення та експонування культурної спадщини; 2) середмістя з додатковими функціональними навантаженнями та додатковими доповненнями у стару структуру - селекція функції та просторової композиції, відновлення розпланування ринкової площі, реставрації та реконструкції пам'яток та цінної забудови; 3) середмістя з втраченими частинами та кварталами - охорона та збереження унікальної архітектурної спадщини, реставрація та відтворення забудови; 4) середмістя із заміненними елементами та новою забудовою - регуляція негативних втручань у простір ринків, охорона автентичного об'ємно-просторового вирішення, економічний розвиток центральної частини міста за допомогою активізації культурної спадщини; 5) середмістя зі зміненою або деформованою містобудівельною структурою - наповнення місця символами та знаками; 6) середмістя з частково ліквідованою структурою - визначення та акцентування збережених композиційних частин ринкової площі, регулювання способів використання простору колишньої ринкової площі та вулиць, розробка окремого проекту експонування підземної спадщини; 7) середмістя з повністю втраченою містобудівельною структурою - збереження пам'яті місця та створення умов для інвестицій і розвитку місцевого підприємництва.

10. Визначено сім генеральних індикаторів якості ревіталізації. Кількісні показники ревіталізації визначаються: джерелами та збільшенням обсягів інвестицій; реставрацією та пристосуванням пам'яток архітектури; патрунуванням опікунами-підприємцями пам'яток архітектури; активізацією соціально-економічного життя на ринковій площі; впорядкованістю територій давніх міських оборонних споруд; міжнародним співробітництвом та успішністю молодіжної політики; створенням відпочинково-рекреаційних зон.

Розроблено нову концепцію розвитку середмість як першоджерела формування історичного міста України та одного із основних місцевих ресурсів перспективного розвитку поселення. Сформульовано наукові рекомендації щодо охорони, збереження та ревіталізації території середмістя. Впровадження результатів роботи сприятиме розвитку досліджень з теорії і реставрації пам'яток архітектури та містобудування, вдосконалить та підвищить рівень проектної діяльності, забезпечить ефективність опрацювання та реалізації програм стратегічного розвитку історичного міста.

ПЕРЕЛІК ОСНОВНИХ ПУБЛІКАЦІЙ АВТОРА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографія

1. Рибчинський О. В. Ринкові площі історичних міст України. - Львів: Видавництво Старого Лева, 2016. - 776 с.

Розділ у колективній монографії

1. Рибчинський О.В. Архітектура бароко (XVII - XVIII ст.)// Архітектура Львова: час і стилі. XIII - XXI ст./ наукова редакція Ю.Бірюльов. – Львів: Центр Європи, 2008. – С.127 – 160.

Статті у наукових періодичних виданнях інших держав

1. Rybchynskiy O. Peculiarity of caravansary architecture in Ukrainian city. // Спадщина. Zabytki. Heritage. – Warszawa: Przedsiębiorstwo wydawnicze Rzeczpospolita SA, 2008. – S. 90-99.

2. Rybchynskiy O. Changes in Market Squares of Historical Cities and Towns of Ukraine in the 20th century. // ПРАЭНМА. - Томск: Томский Государственный педагогический университет, 2015. - № 4 (6). – С. 76-91.

3. Rybchynskiy O. Market square as the main expression of urbanity in Galician town // Austrian Journal of Technical and Natural Sciences. Vienna: «East West» Association for Advanced Studies and Higher Education GmbH, 2016. № 1-2. - S. 3-5.

4. Rybchynskiy O. Ринкова площа історичного міста як генератор наративів культури // Spheres of culture. - Lublin: Branch of Ukrainian studies of Maria Curie-Sklodowska University in Lublin, 2016. – S. 416-426.

5. Rybchynskiy O., Khokhon M. Seventeenth and eighteenth century fortified monasteries in Ukraine's western region in the context of their historical development. // ПРАЭНМА. - Томск: Томский Государственный педагогический университет, 2016. - № 2 (8). – С. 8-23.

6. Rybchynskiy O. Aktual problems of preservation and development of the downtown historic cities of Ukraine. // Przestrzeń i forma. - Szczecin: Zachodniopomorski Uniwersytet Technologiczny, 2016. - № 27. – P. 255-268.

7. Rybchynskiy O., Zarechniuk O. Formation of Pomorany market square. Its compositional and planning structure. // Current issues in research, conservation and restoration of historic fortifications. – Chelm-Lviv: The State School of Higher Education in Chelm, Lviv Politechnik National University, 2016. – S. 192-206.

8. Rybchynskiy O., Khohon M. Western Ukraine defensive monasteries of the 17-18th centuries. The factors of their fortifications formation and planning. // Current issues in research, conservation and restoration of historic fortifications. – Chelm-Lviv: The State School of Higher Education in Chelm, Lviv Politechnik National University, 2016. – S. 207 - 213.

Статті у наукових фахових виданнях України.

1. Рибчинський О. В. Формування ринкової площі та її забудови у місті Щирець/ О. Рибчинський // Збірник ДУ “Львівська політехніка”, “Архітектура”. – Львів: ДУ “Львівська політехніка”, 2000. -№ 410. - С.128-133.

2. Рибчинський О.В. Архітектура забудови ринкових площ міст та містечок Галичини кінця XVIII - початку XX століття. /О. Рибчинський // Збірник НУ “Львівська політехніка”, “Архітектура”. – Львів: НУ “Львівська політехніка”, 2001. -№ 429. – С. 174-177.

3. Рибчинський О.В. Маркопіль – містечко з землі. /О. Рибчинський // Вісник Інститут Укрзахідпроектреставрація. – Львів: Укрзахідпроектреставрація, 2002.

- № 12. – С.76-89.

4. Рибчинський О.В. Архітектура караван-сараїв в Україні. /О. Рибчинський // Вісник інституту Укрзахідпроектреставрація. – Львів: Укрзахідпроектреставрація, 2005. - № 15. – С. 38-54.

5. Рибчинський О.В. Принципи формування барокових кронштейнів Львівських кам'яниць. /О. Рибчинський // Вісник інституту Укрзахідпроектреставрація. – Львів: Укрзахідпроектреставрація, 2006. - № 16. – С. 122-144.

6. Рибчинський О.В. Хрещаті ратуші у містах та містечках України. /О. Рибчинський // Вісник інституту Укрзахідпроектреставрація. – Львів: Укрзахідпроектреставрація, 2008. - № 18. – С. 85-106.

7. Рибчинський О.В. Каплінська М., Качур О. Дерев'яний шпихлір у Жидачеві./ О. Рибчинський, М. Каплінська, О. Качур // Вісник інституту Укрзахідпроектреставрація. – Львів: Укрзахідпроектреставрація, 2008. - № 18. – С. 231-240.

8. Рибчинський О.В. Ринкові площі як головний публічний простір Галицького міста. / О. Рибчинський // Містобудування та територіальне планування: Науково-технічний збірник. – Київ: КНУБА, 2009. – Вип.33. - С. 364-379.

9. Рибчинський О.В. Бойківське містечко Сможе. /О. Рибчинський // Вісник Інституту «Укрзахідпроектреставрація». - Львів: Укрзахідпроектреставрація, 2009. Число 19. – С. 35-54.

10. Рибчинський О.В. Архітектура даху будівлі як елемент гебрейської культури. /О. Рибчинський // Вісник Національного університету «Львівська політехніка», Архітектура, №716. – Львів: НУ «Львівська політехніка», 2011. – С. 234-241.

11. Рибчинський О.В., Каплінська М.В. До питання регенерації ринкової площі Жидачева. /О. Рибчинський, М. Каплінська // Вісник Національного університету «Львівська політехніка», Архітектура, №716. Львів: НУ «Львівська політехніка», 2011. – С. 241-248.

12. Рибчинський О.В. Розвиток планувальної структури Червонограда (Христинополя) протягом XVII – початку XXI ст. /О. Рибчинський // Містобудування та територіальне планування. – Київ: КНУБА, 2015. - № 55. – С. 343-349.

13. Рибчинський О.В. Символіка ратуші XVII – XVIII століть у соціокультурному просторі міст Галичини. /О. Рибчинський // Архітектурний вісник КНУБА. Київ: КНУБА, 2015. – Вип 5. – С. 135–142.

14. Рибчинський О.В. Ринкові площі в композиційно-планувальній структурі історичного міста. / О. Рибчинський // Вісник НУ «Львівська політехніка», «Архітектура» - Львів: НУ «Львівська політехніка», 2015. - № 816. - С. 204-213

15. Рибчинський О.В. Простір ринкових площ як наратив розвитку історичного міста України. / О. Рибчинський // Науковий вісник будівництва ХНУБА. - Харків: ПФ»Михайлов, 2015. № 2 (80). – С. 64-74.

16. Рибчинський О.В. Особливості формування ринкових площ в контексті розвитку історичних міст України./ О. Рибчинський // Проблеми теорії та

історії архітектури України. Збірник наукових праць ОДАБА. - Одеса: Астропринт, 2015. Випуск, №15. - С. 15-21.

17. Рибчинський О.В. Стратегії ревіталізації архітектурних ансамблів ринкових площі історичних міст Західної України. / О. Рибчинський // Архітектурний вісник КНУБА. - Київ: КНУБА, 2015. – Вип 7. – С. 265–272.

18. Рибчинський О.В. Місцева громада та збереження спадщини в контексті ревіталізації ринкових площ історичних міст України. / О. Рибчинський // Сучасні проблеми архітектури та містобудування. - Київ: КНУБА, 2016. № 42. – С. 120-126.

19. Рибчинський О.В. Програма та проектні складові ревіталізації ринкових площ історичних міст України. / О. Рибчинський // Містобудування та територіальне планування. - Київ: КНУБА, 2016. - № 59. – С. 381-389.

20. Рибчинський О.В. Стратегії реставрації підземної архітектурної спадщини ринкових площ історичних міст України. / О. Рибчинський // Світ геотехніки. - Запоріжжя: НДІБК, 2016. - № 4. – С. 28-33.

Публікації, які додатково відображають результати дослідження.

1. Рибчинський О.В. Дослідження планувальної структури колишнього єврейського релігійного центру в Белзі./ О. Рибчинський // Белз і белзька земля. – Белз, 2004. – С.28-33.

2. Рибчинський О.В. Археологічні дослідження в Белзі./ О. Рибчинський // Белз і белзька земля. – Белз, 2004. – С.33-41.

3. Рибчинський О.В. Цінний дерев'яний зрубний будинок при вулиці Зеленій, 2 у Белзі./ О. Рибчинський // Белз і белзька земля. – Белз, 2004. – С.119-122.

4. Рибчинський О.В. Іконографія Белза в збірках Інституту мистецтва Польської Академії наук у Варшаві./ О. Рибчинський // Белз і белзька земля. – Белз, 2004. – С.142-145.

5. Рибчинський О.В. Язлівець – місто ренесансу./ О. Рибчинський / О. Рибчинський // Записки Наукового Товариства імені Шевченка. Львів, 2005. - Том ССXLIX. – С. 270-310.

6. Рибчинський О.В. Міські ратуші./ О. Рибчинський // Незалежний культурологічний часопис „І”. – Львів, 2005. - №36. – С. 42-48.

7. Рибчинський О.В. Язлівець – місто ренесансу. / О. Рибчинський // Незалежний культурологічний часопис „І”. – Львів, 2005. - №36. – С. 76-94.

8. Рибчинський О.В. Львівський поштар Роберто Бандініеллі ./ О. Рибчинський // Незалежний культурологічний часопис „І”. – Львів, 2004. - №36. – С. 284-290.

9. Рибчинський О.В. Дубик Ю. Піняжко Т. Архітектура малих максиміліанських веж Львівської цитаделі./ О. Рибчинський, Ю. Дубик, Т. Піняжко // Записки Наукового Товариства імені Шевченка. Львів, 2008. - Том ССCLV. – С. 379-399.

10. Рибчинський О.В. Феномен архітектури ринкових площ міст та містечок Галичини./ О. Рибчинський // Галицька Брама. Жовтень, 2010. - №10 (190). – С. 10.

11. Рибчинський О.В. Хрестоподібні в плані ратуші у містах та містечках України. / О. Рибчинський / Станіславівські ратуші. - Івано-Франківськ: Лілея НВ, 2011. – С. 47-61.
12. Рибчинський О., Підставка Р. Язловець: Історія, Архітектура, Туризм. /О. Рибчинський, Р. Підставка. – Тернопіль: Видавничий відділ ТНПУ, 2011. - 75 с.
13. Рибчинський О.В. Ренесансна ратуша./ О. Рибчинський // Пам'ятки України. – Київ, лютий-березень 2012.- №2-3 – С. 6-10.
14. Рибчинський О.В. Архітектура забудови ринкової площі Підгаєць./ О. Рибчинський // Пам'ятки України. – Київ, лютий-березень 2012. - №2-3 – С. 10-16.
15. Рибчинський О.В. Ренесансова ратуша в Підгайцях./ О. Рибчинський // Підгайці та Підгаєччина. – Тернопіль: ТзОВ «Терно-граф», 2012. – С. 323-329
16. Рибчинський О.В. Архітектура забудови ринкової площі в Підгайцях./ О. Рибчинський // Підгайці та Підгаєччина. – Тернопіль: ТзОВ «Терно-граф», 2012. – С. 329-340.
17. Рибчинський О.В. Замок у Підгайцях та його оточення на початку ХІХ ст. / О. Рибчинський // Підгайці та Підгаєччина. – Тернопіль: ТзОВ «Терно-граф», 2012. – С. 340-349.
18. Рибчинський О.В. Особливості композиційно-планувальної структури містечка Чернелиця. /О. Рибчинський // Пам'ятки України. Історія та культура. - Київ, 2015. - № 7-8. – С. 74-79.
19. Рибчинський О.В. Архітектурно-містобудівний розвиток міста Жидачів ХІ – ХХ ст. /О. Рибчинський // Наша спадщина. Науково-популярний журнал. - Львів: Растр-7, 2015. - Випуск 1(3). – С.3-11.
20. Рибчинський О.В. Планувальні особливості ринкових площ з замками в історичних містах України./ О. Рибчинський // Проблеми дослідження, збереження та реставрації історичних фортифікацій. Збірник наукових праць. - Львів: Растр-7, 2015. - Число 7. – С. 249-267.
21. Рибчинський О., Хохонь М. Особливості формування оборонних укріплень монастиря оо Домініканів у Підкамені. /О. Рибчинський, М. Хохонь // Проблеми дослідження, збереження та реставрації історичних фортифікацій. Збірник наукових праць. - Львів: Растр-7, 2015. - Число 7. – С. 268-273.
22. Рибчинський О.В. Ресурси ревіталізації ринкових площ історичних міст України. / О. Рибчинський // Наша спадщина. Науково-популярний журнал. - Львів: Растр-7, 2015. - Випуск 4(6). – С.12-16.

Тези та матеріали конференцій.

1. Рибчинський О.В. Стратегії ревіталізації ринкових площ історичних міст України як простору культурної спадщини./ О.В.Рибчинський // Матеріали ІІІ Міжнародної конференції Пам'ятки Тустані в контексті освоєння Карпат у доісторичну добу та в середньовіччі; проблеми їх збереження та використання. 7-8 квітня, 2016 р. - Львів, 2016. – С. 152-160.
2. Рибчинський О.В. Канон Андреа Палладіо в архітектурі історичних міст України. /О.В.Рибчинський // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Палладіо. Вплив у Східній Європі». 8 квітня, 2016 р. - Львів:

Видавництво Львівської політехніки, 2016. – С. 48 - 53.

3. Рибчинський О.В. Проблеми реставрації пам'яток з натурального каменю, розташованих у міських парках. /О.В. Рибчинський // Матеріали міжнародного науково-практичного симпозіуму «Арнольд Рерінг – мистецтво і природа в урбаністичному розвитку Львова». 19-21 травня, 2016 р. / за заг. ред. Г. Петришин та Ю. Ідак. - Львів: Растр 7, 2016. – С.73

4. Рибчинський О.В. Архітектура ринкових площ міст та містечок Поділля. / О.В. Рибчинський // Матеріали наукової конференції 24-25 вересня 2015 р. – Вінниця: Нілан-ЛТД, 2016. – С. 324-335.

АНОТАЦІЯ

Рибчинський О. В. Формування та ревіталізація середмість історичних міст України. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора архітектури за спеціальністю 18.00.01 – Теорія архітектури, реставрація пам'яток архітектури. Національний університет «Львівська політехніка» Міністерства освіти і науки України, Львів, 2017 р.

Мета дослідження - визначити етапи історико-архітектурного формування, виявити актуальні проблеми та розробити стратегії ревіталізації середмість історичних міст України. У дисертації середмістя розглядається як першоджерело формування історичного міста України, цілісний архітектурно-містобудівний комплекс та один із основних місцевих ресурсів перспективного розвитку поселення. В результаті аналізу та систематизації визначено основні історико-архітектурні етапи формування та уточнено закономірності розпланування середмість; архітектурно-просторову типологію, особливості функціонального, конструктивного та стилістичного вирішення забудови у XVI – на початку XX ст. Уточнено основні етапи занепаду середмість у XX ст. та виявлено сім актуальних станів їхньої функціонально-просторової збереженості. В роботі обґрунтовано цінність, визначено актуальні проблеми збереження, ресурси функціонально-просторового розвитку та опрацьовано програмну модель комплексної ревіталізації середмістя, як парадигми нової якості центру історичного міста. Визначено, що соціальний фактор суттєво впливає на розвиток середмістя. Згідно поставлених завдань сформовано стратегії, послідовність реалізації та індикатори ревіталізації середмість історичних міст України, із врахуванням семи станів їхнього збереження.

Ключові слова: формування, ревіталізація, середмістя, історичне місто, спадщина, розпланування, забудова, збереження, ресурси розвитку, програмна модель.

АННОТАЦИЯ

Рыбчинский О.В. Формирование и ревитализация ядра исторических городов Украины. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора архитектуры по специальности 18.00.01 - Теория архитектуры, реставрация памятников архитектуры. Национальный университет «Львівська політехніка» Министерства образования и науки Украины, Львов, 2017.

Цель исследования определить этапы историко-архитектурного формирования, выявить актуальные проблемы и разработать стратегии ревитализации ядра исторических городов Украины. В диссертации ядро рассматривается как первоисточник формирования исторического города Украины, целостный архитектурно-градостроительный комплекс и один из основных местных ресурсов перспективного развития поселения. В результате анализа и систематизации определены основные историко-архитектурные этапы формирования и уточнены закономерности планировки ядра; архитектурно-пространственную типологию, особенности функционального, конструктивного и стилистического решения застройки в XVI - начала XX в. Уточнены основные этапы упадка ядра исторического города в XX веке и выявлены семь актуальных состояний их функционально-пространственной сохранности. В работе обоснована ценность, определены актуальные проблемы сохранения, ресурсы функционально-пространственного развития и проработана программная модель комплексной ревитализации ядра как парадигмы нового качества центра исторического города. Определено, что социальный фактор существенно влияет на развитие ядра исторического города. Согласно поставленным задач сформированы стратегии, последовательность реализации и индикаторы ревитализации ядра исторических городов Украины, с учетом степени их сохранения.

Ключевые слова: формирование, ревитализация, ядро исторического города, наследие, планировка, застройка, сохранение, ресурсы развития, программная модель.

ANNOTATION

Rybchynskiy O.V. The formation and revitalization of the downtown historic towns of Ukraine. – On the rights of manuscript.

Thesis for the degree of the Doctor Architecture in specialty 18.00.01 - Theory of architecture, restoration of architectural monuments. "Lviv Polytechnic" National University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Lviv, 2017

The aim of the study – to define the stages of historical and architectural formation, to detect the actual problems and to develop a models of strategy for downtown revitalizing of the historic cities of Ukraine. In the thesis the downtown is considered as an origin of a historical Ukrainian town, a holistic architectural and urban complex and one of the main local resources for the development of settlements. The thesis defines five main historical and architectural development

stages of a downtown during XVI - early twentieth century. The downtown planning was modernized and regulated under the influence of political and administrative factors. Therefore its designed was changed to a regular or a combined one (with elements of the old planning being preserved). At the end of XVIII - early XX century new quarters and sacred objects were built on the site of the fortifications perimeter. Unique downtown of historic towns in the Left-Bank and Right-Bank of Ukraine, located in the Russian Empire, were fundamentally changed in the first half of the nineteenth century. Significant evolutionary changes occurred in the towns during the XVI - XIX centuries. They became more prudent and sequential. They inherited outer and inner space-planning structure of the downtowns. Though the analysis and systematization, an architectural and spatial typology was defined, along with the specifics of functional, structural and stylistic approaches to buildings in the XVI - early XX century.

Main stages of the downtown decays in the twentieth century are clarified. Seven actual conditions of their functional and spatial preservation are defined. The thesis provides substantial arguments towards the value of the downtowns. It identifies the actual problems of their preservation, along with resources of their functional and spatial development. It elaborates on the programming model of the integral revitalization of the downtown as a paradigm of the new quality center of a historical town. It consists of empirical, theoretical, and practical design stage. In projects is solved regeneration problems of entire downtown or market square, restoration of monuments, rehabilitation of important buildings and residential sector, qualitative development of economy and culture, the formation of a new quality protection and preservation of the cultural heritage by the local community, development of public associations, animations of seats memory, town identity and traditions. The thesis states that social factor significantly effects the development of a downtown. According to the objectives of the research, strategies for the revitalization of the historic Ukrainian downtowns are introduced taking into account the seven states of their preservation. Seven general indicators of the revitalization quality are defined. Quantitative indicators of revitalization are defined by: sources and increased investments; restoration and adaptation of architectural monuments; patronage; intensification of socio-economic life in the market square; improvements of territories around the ancient town fortifications; international cooperation and success of youth policy; formation of recreation areas.

Developed a new concept of downtown development as the primary source the historic town formation of Ukraine and one of the main local resource of perspective development of settlement. Formulate scientific recommendations for the protection, preservation and revitalization of the downtown area. Implementation the results of work will facilitate the development of research on the theory and restoration of architectural monuments and urban planning, improve and increase the level of project activity, provide the effectiveness of processing and implementing programs of strategic development of the historical town.

Keywords: formation, revitalization, downtown, historic town, heritage, planning, building, preservation, resources development, programming model.